

Aldona Chlewicka*

Biblioteka przy kościele św. Bartłomieja w Płocku

połowie XIV wieku w Płocku zbudowany został za zgodą biskupa płockiego Klemensa i na życzenie króla Kazimierza¹ kościół parafialny św. Bartłomieja. Poświęcenie kościoła nastąpiło w 1356 roku. Przez wieki była to lokacja królewska, z której prawo do prebendy należało do płockiego magistratu. Przy kościele istniała szkoła, w której kształcono na poziomie średnim (*schola media*)². Pierwsze wzmianki o niej pochodzą z 1495 roku. W Płocku nauczanie odbywało się także na poziomie najwyższym – w szkole katedralnej zwanej zamkową (*schola suprema*), i na najniższym – w placówce przy kolegiacie św. Michała (*schola informa*), którą założono prawdopodobnie już około 1240 roku i która przez długi czas była jedyną szkołą parafialną w mieście³. W XVIII wieku losy kościoła św. Bartłomieja związały się ze wspomnianą kolegiatą.

Kolegiaty jako ważniejsze kościoły prowincjonalne wyrosły z potrzeby zgromadzeń kanonickich⁴. Nazwa *collegiata* pojawia się dopiero

* Dr Aldona Chlewicka – adiunkt w Katedrze Informacji Naukowej i Bibliologii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.

¹ Zob. M. M. Grzybowski, *Parafia św. Bartłomieja Apostoła w Płocku 1356–2006*, Płock 2006.

² Ibidem, s. 48.

³ Ibidem.

⁴ Zob. *Statuty kapituł kolegiackich dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej*, wyd. S. Librowski, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” 1960, t. 1, z. 1, s. 167–170; L. Poniewozik, *Kapituła kolegiacka*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 8, 1964, s. 671–674.

pod koniec średniowiecza. Kapituły te tworzone były na wzór kapituł katedralnych. Do zadań prowadzących życie wspólnotowe zgromadzeń, opartych na regule akwizgrańskiej, należało sprawowanie liturgii, działalność duszpasterska i administracyjna. Kapituły kolegiackie miały podobne przywileje jak katedralne i podobnie jak one posiadały swoje statuty. Podlegały wizytacji biskupiej. W diecezji płockiej istniały kolegiaty w Płocku i Pułtusku, przy czym większe znaczenie miała ta druga.

W powstałej w XII wieku z fundacji książęcej kapitule kolegiackiej w Płocku było dwóch prałatów: prepozyt i scholastyk (funkcję tę sprawował opat klasztoru Kanoników Regularnych w Czerwińsku), a także czterech kanoników i trzech wikariuszy. W 1611 roku w kolegiacie płockiej osadzono przybyłych z Pułtuska jezuitów. Spowodowało to z czasem konieczność przeniesienia siedziby kolegiaty do innego kościoła⁵. Ponieważ na skutek różnych klęsk kościół św. Bartłomieja uległ znaczącej dewastacji, potrzebne były fundusze na jego ratowanie. Postanowiono, że kościół kolegiacki zostanie sprzedany jezuitom, a uzyskane fundusze przeznaczy się na odremontowanie kościoła parafialnego. Wynikiem tych działań miało być także przeniesienie kolegiaty św. Michała. W 1729 roku uzyskano na to zgodę króla Augusta II⁶. Pozwolenia w tej sprawie wydały także: kapituła katedralna w Płocku w 1730 roku i władze kościelne w Rzymie w roku 1731. W skład nowej kapituły weszło trzech prałatów i dziewięciu kanoników.

Jednakże sytuacja kolegiaty dalej nie była zbyt pewna. W 1788 roku doszło do porozumienia między biskupem płockim i kapitułą kolegiaty w sprawie włączenia kanoników kapituły kolegiackiej do kapituły katedralnej płockiej. Choć projekt nie został wówczas zrealizowany, to kolejne wydarzenia przypieczętowały los kapituły. W 1819 roku dekretem podpisanym przez arcybiskupa warszawskiego Fran-

⁵ Zob. M. M. Grzybowski, op. cit., s. 72.

⁶ A. J. Nowowiejski, *Płock. Monografia historyczna*, wyd. 2, Płock 1931, s. 444–445. Do 1730 r. kościołem kolegiackim był kościół św. Michała. Zob. *Dzieje Płocka*, red. A. Gieysztor, Płock 1973, s. 67–68.

ciszka Malczewskiego zniesiono dwanaście kapituł kolegiackich, w tym także płocką. W miejsce kolegiaty utworzono prepozyturę z trzema wikariuszami.

Budowla kościoła św. Bartłomieja była początkowo gotycka – jednonawowa z dobudowanymi kaplicami bez wież. Potem przeszła liczne przebudowy i modernizacje, otrzymując ostatecznie wystrój barokowy. Najlepsze czasy minęły z wiekiem XVII. Zubożenie miasta na skutek pożarów, chorób i wojen spowodowało stopniowy upadek kościoła parafialnego. Zagrożeniem dla budowli była osuwająca się ziemia, która z czasem spowodowała zniszczenie części kościoła. Konieczna stała się wówczas jego odbudowa. Dzięki pozyskanym z przeniesienia kolegiaty środkom udało się odrestaurować obiekt. Dalsze wiadomości o stanie kościoła przynoszą XIX-wieczne lustracje⁷. Wszystkie potwierdzały, że budowla była w dobrym stanie, a reperacji potrzebował jedynie dach. Od okresu drugiej wojny światowej systematycznie przeprowadzane są remonty. Ostatnio m.in. odremontowano dzwonnice i przystąpiono do przebudowy prezbiterium⁸.

Biblioteka

Na ogół niewiele wiadomo o funkcjonowaniu dawnych bibliotek parafialnych czy kolegiackich⁹. Źródłami informacji są najczęściej inwentarze, katalogi, akta kościelne. Spisy zawartości biblioteki sporządzane były często przy okazji wizytacji. Jeśli przetrwały, mogą dostarczyć wiedzy, gdzie był przechowywany księgozbiór, jak się kształtował i co

⁷ M. M. Grzybowski, op. cit., s. 111–115.

⁸ Ibidem, s. [208].

⁹ Zob. m.in.: W. Bazieli, *Resztki biblioteki parafialnej w Starym Sączu*, „Roczniki Biblioteczne” 1962, t. 6, z. 3–4, s. 147–169; M. Kowalczyk, *Biblioteka w kościele parafialnym w Książnicach Wielkich*, „Studia Mediewistyczne” 1988, t. 33, s. 201–211; P. Kardyś, *Biblioteka przykolegiacka w Wiślicy (XV–XVIII w.)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2004, t. 82, s. 85–101; K. Pawlik, *Biblioteka otmuchowsko-ny-skiej kapituły kolegiальной w średniowieczu*, „Roczniki Biblioteczne” 1973, t. 17, z. 3–4, s. 557–605.

zawierał. Wiadomo, że książki przechowywano często w skarbcu¹⁰. Niekiedy istniały dwa księgozbiory, np. w kolegiacie w Sandomierzu jeden, główny zbiór, przechowywany był w kapitularni, drugi, służący wikariuszom, w zakrystii¹¹. Opiekę nad biblioteką sprawowali kustosz i ich zastępcy, a niekiedy wyznaczeni kanonicy. Czasem także tworzone stanowisko *bibliotekariusza*. Zbiory narastały głównie w drodze darów i zakupów.

O bibliotece plockiej zachowały się fragmentaryczne źródła. Z pewnością służyła zadaniom duszpasterstwa, a pewnie także prowadzonej szkoły¹². Powstała i rozwinęła się za czasów parafii. Księgi umieszczone były na chórze przy organach, w osobnym pomieszczeniu¹³. Wiadomo także, że w zakrystii znajdowały się księgi liturgiczne. Lustracja z 1739 roku wymienia wśród nich „mszał w srebrnej oprawie, siedem mszałów rzymskich, trzy dawne mszały, siedem mszałów pogrzebowych, trzy agendy, dwie księgi procesyjne, jeden graduał, dwa brewiarze oraz księgi chrztów, małżeństw i zgonów”¹⁴. Z kolei wizytacja generalna kolegiaty z 1775 roku wymienia wśród ksiąg w zakrystii m.in.: *Rituale maius*, *Rituale minus*, *Ceremoniale*¹⁵. Nie ma wzmianki o bibliotece kolegiackiej we wcześniejszych wizytacjach, jak również przy okazji przeprowadzki kolegiaty św. Michała do kościoła św. Bartłomieja, choć wspomniano wówczas, że „argenty, paramenta i wszystkie sprzęty kościelne od św. Michała

¹⁰ Niemal do połowy lat 80. XX w. przechowywano w skarbcu bibliotekę parafialną w Krasnem (nieдалеко Przasnysza). Obecnie księgozbiór znajduje się w bibliotece seminarium diecezjalnego w Płocku.

¹¹ W. Wójcik, *Archiwum i biblioteka kapituły w Sandomierzu*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1963, t. 7, s. 31.

¹² Protokół z wizyty w 1819 r. podawał, że szkoła parafialna mieszcząca się w dawnym klasztorze Dominikanów posiadała następujące książki: *Nauka religijna*, *Książka elementarna niemiecka*, *Bajki Krasickiego*, *Geografia Królestwa Polskiego*, *Historia naturalna powszechna*, *Kaligrafia*, *Technologia*, *Rachunki*, *Gramatyka narodowa*. Zob. M. M. Grzybowski, op. cit., s. 130–131.

¹³ Ibidem, s. 61.

¹⁴ Ibidem, s. 79.

¹⁵ AWSDP, nr 275, *Visitatio Generalis Ecclesiae Collegiatae Plocensis 1775*, k. 15.

miały być przeniesione do św. Bartłomieja”¹⁶. Można więc sądzić, że własnego księgozbioru kolegiata nie posiadała lub też że był on bardzo skromny, a ten, którym się później posługiwała, wcześniej należał do parafii.

Książki w kościele św. Bartłomieja, przynajmniej częściowo, umieszczone były w szafach. Na dolnym brzegu jednej z ksiąg widnieją pionowo umieszczony napis *Loci comunes*¹⁷. Biblioteka nie dysponowała raczej katalogiem. Na zachowanych księgach brak śladów jakichkolwiek sygnatur. Nie wiadomo także, czy ktoś miał baczniejszy nadzór nad biblioteką. Zbiór był zbyt mały, by stworzono stanowisko *librariusza*. Z pewnością początkowo biblioteka cieszyła się większą dbałością. Zachowane księgi z XVI wieku zaopatrzone są niekiedy w piękne oprawy z epoki, wykonane z ciemnych skór cielęcych. Funkcję ochronną spełniały metalowe okucia. Być może część opraw pochodzi z tego samego warsztatu, na co wskazują podobne ślepe wyciski wzorów z motywami biblijnymi i klasycznymi. Z pewnością część opraw powstała w Polsce. Cechy charakterystyczne dla intrologatorstwa krakowskiego mają np. oprawy *Summy* św. Tomasza z Akwinu i homilii zebranych przez Alkuina.

Tak jak inne biblioteki parafialne i kolegiackie, tak i *libraria* płocka wzrastała w dużym stopniu dzięki darowiznom. Proboszczowie byli często dziekanami, posiadającymi stopnie doktorów teologii czy prawa kościelnego. Pełnili jednocześnie ważne funkcje w konsystorzach płockim, pomagając w zarządzaniu diecezją. To głównie im zawdzięczała biblioteka swój rozwój. Na liście hojniejszych donatorów figurowali: Jan Wyrzykowski – doktor teologii, proboszcz w latach 1555–1557, Marcin Rostkowski – proboszcz w latach 1602–1631, Wiktoryn Dzięgielewski – sędzia surogat, proboszcz od 1631 do 1668 roku, Paweł Wilgieński – doktor praw, proboszcz w latach 1735–

¹⁶ A. J. Nowowiejski, op. cit., s. 445.

¹⁷ Dzieło Konrada Klinga *Loci communes theologi pro ecclesia catholica* zachowało się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie. Zob. zamieszczony na końcu artykułu Aneks, poz. 5.

–1744, Sebastian Starorypiński – proboszcz w latach 1745–1773. Po śmierci tego ostatniego sporządzono spis książek przechowywanych w kapitularku¹⁸.

Na temat biblioteki i archiwum kolegiaty zachowało się niewiele informacji. Najobszerniejsze przynoszą protokoły z wizytacji przeprowadzonej w 1775 roku. Jak wówczas stwierdzono: „Archiwum kolegiackiego prawie nie ma”¹⁹. W inwentarzu, w części dotyczącej archiwum wymienionych zostało jedynie 6 ksiąg, w części poświęconej bibliotece – 178 (do 138 pozycji inna ręka dopisała jeszcze kolejnych 40)²⁰. Brakuje jednakże wzmianki o tym, gdzie księgi były przechowywane. Dalsze losy tych zbiorów nie były szczegółowo odnotowywane w aktach wizytacyjnych. Niewielka notka pochodzi z 1 września 1849 roku. Zapisano wówczas: „Biblioteka kościelna składa się z kilkudziesięciu rozwiniętych dzieł urywkowych, a mianowicie z teologicznych, z dawnych autorów kaznodziejskich itd. Reszta zaś, co najważniejszych, została zabrana do Warszawy przez Rektora b. Liceum Linde za bytności ks. kan. Przyłuskiego proboszcza”²¹.

Kolejne zapisy odnoszące się do kolegiaty przynosi opracowanie biskupa Antoniego Juliana Nowowiejskiego *Płock. Monografia historyczna*. Informacje w nim zawarte mówią, że kapituła „nie pilnowała zbyt zbioru swoich rozporządzeń [...] statutów swoich zresztą nie miała”. Podobnie było z biblioteką, którą kapituła „niezbyt ceniła”²². Autor monografii powoływał się zresztą na akta wspomnianej wizytacji: „Biblioteka kapituły, notuje wizytacja kanoniczna w 1775 r., znajduje się jakaś. Albowiem są książki w liczbie niemałej, lecz oprócz trzech tomów św. Tomasza, mniejszej są wartości”. Książ, zarówno

¹⁸ Zob. M. M. Grzybowski, op. cit., s. 86.

¹⁹ A. J. Nowowiejski, op. cit., s. 450.

²⁰ ADP, Akta wizytacji Kościoła parafialnego św. Bartłomieja w Płocku w 1775 r. Biblioteka, k. 30 v–33.

²¹ ADP, Akta wizytacji Kościoła parafialnego św. Bartłomieja w Płocku z 1849 r., k. 29.

²² A. J. Nowowiejski, op. cit., s. 450.

pochodzących z archiwum²³, jak i z bibliotek wymienionych w wizytacji, za czasów Nowowiejskiego jednak już nie było: „Kodeksów tych nie masz także na miejscu; antyfonarz jest w muzeum katedralnym, biblia przepadła”²⁴.

Trudno na tej podstawie wysnuć wnioski co do losów książek z kolegiaty. Zważył na tym z pewnością brak dbałości o zbiory. Część ksiąg za sprawą Samuela Bogumiła Lindego trafiła do Warszawy. Nie wiadomo dokładnie ile, ale współcześnie w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie zidentyfikowano 10 woluminów z proveniencją biblioteki kolegiackiej w Płocku²⁵. Cenniejsze, być może rękopiśmienne, trafiły prawdopodobnie do Muzeum Diecezjalnego, gdzie miały przetrwać dwa antyfonarze przekazane do niej w 1911 roku²⁶. Prawdopodobnie jakieś znalazły się w bibliotece płockiego seminarium duchownego, które zgromadziło część książek ze skasowanych klasztorów. Tragiczne losy bibliotek płockich spowodowały zniszczenie i rozproszenie znacznej części zbiorów²⁷.

Obecnie, oprócz druków zachowanych w Warszawie, jedynym źródłem mówiącym o zawartości archiwum i biblioteki kolegiackiej są dokumenty ze wspomnianej wizytacji przeprowadzonej w 1775 roku przez sufragana Krzysztofa Szembeka z polecenia biskupa płockiego Michała Poniatowskiego. Według tego źródła, w archiwum przechowywano wówczas 6 ksiąg (niektóre zachowały się w Archiwum Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku). Jedną z nich była

²³ Być może z archiwum pochodził jeden z XVIII-wiecznych rękopisów *Munia et officia episcopalia* spisany przez jezuitę Marcina Załuskiego (1700–1768). Przechowywany był przed wojną w Bibliotece Narodowej. Uległ zniszczeniu w 1944 r. Zob. Katalog rękopisów BN, Dział Starych Druków, dok. nr 986 (dokument elektroniczny, dostępny w BN).

²⁴ A. J. Nowowiejski, op. cit., s. 450.

²⁵ Pragnę w tym miejscu podziękować pracownikom Działu Starych Druków Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie za informację o księgach biblioteki kolegiackiej w Płocku.

²⁶ Kwerenda nie wykazała obecności tych rękopisów w Muzeum Diecezjalnym.

²⁷ W czasie drugiej wojny światowej Niemcy wywieźli księgozbiór i archiwum seminaryjne do Królewca. Po wojnie część odnalezionych zbiorów wróciła do Płocka.

księga funkcjonującego przy kościele Bractwa św. Anny²⁸, założonego przez biskupa Andrzeja Krzyckiego w 1503 roku – *Liber confraternitatis S. Annae, in quo regulae praescriptae, aprobatio confraternitatis ac indulgentiae concessae insertae continentur*. Pozostałe dzieła znajdujące się wówczas w archiwum to księgi dekretów, beneficjów, wikariatu, a także spis członków kolegiaty.

Jak można przypuszczać, poza spisem z 1775 roku, biblioteka nie posiadała inwentarza ani katalogu. Odnalezione księgi²⁹, pochodzące z lat 1529–1596, nie mają śladów dawnych sygnatur. Wszystkie natomiast identyfikuje z Płockiem notka umieszczona na karcie tytułowej (rzadziej na wyklejce), świadcząca głównie o przynależności do płockiej kolegiaty, tj. *Collegiata Ecclesiae Plocensis* (w różnych formach zapisu, np. *Coll. Plocens* czy *Coll. Plo.*). Odmienne wpisy wiążą księgi z kościołem parafialnym, tj. *ex libris Eccl[esiae] Parochialis Plocens[is]* oraz *Liber iste est Eccl[es]iae Parochialis S. Bartholomei intra muros Plocen[s]es*. Znajdują się one w tomie homilii Alkuina i na wyklejce listów Dionizego Kartuza. W dziele św. Jana Chryzostoma umieszczono natomiast prostą notę: *Eccl[es]ia Par[och]ialis Plocens[is]*. Z kolei dzieło Stanisława Hozjusza posiada oprócz podstawowej noty proveniencyjnej kolegiackiej, tj. *Coll[egiata] Plo[censis]*, także drugą – parafialną: *Eccles[ia] Parochialis S. Bartho[lo]mei Plocens[is]*. Skromność zapisów nie pozwala stwierdzić jednoznacznie, czy dokonała ich ta sama osoba. W jednej z ksiąg – *Summa Thomae de Aquino*, t. 1 – widnieje zapis *Ex libr[is] Altari[ste] Ploc[nieczyt.] Coll[egiata]?*. Można przypuszczać, że księga ta przeznaczona była na użytek altarzysty.

Niewątpliwie księgozbiór narastał dzięki darom i zakupom. O darach jako sposobie nabywania świadczy nota w dziele *De Gestis Domini Szymona z Cassii* mówiąca, że dzieło to przekazał testamentem *pro Ecclesia Praochialis Bartholomei* w 1567 roku ksiądz Ambroży. Tym księdzem był najprawdopodobniej Ambroży Alantsee, syn Jana

²⁸ Było to najpopularniejsze bractwo w Płocku, przestało jednak istnieć z początkiem XIX w. Zob. A. J. Nowowiejski, op. cit., s. 449.

²⁹ Zob. Aneks.

– zmarłego przed 1553 rokiem *aromatariusza* – aptekarza królowej Bony, który w latach 1534–1537 był płockim burmistrzem³⁰. Ofiarodawca – student Akademii Krakowskiej, immatrykulowany w 1529 roku bakałarz sztuk wyzwolonych – był altarystą i mansonarzem w katedrze płockiej (1551) oraz prepozytem kościoła i schroniska św. Katarzyny (*praepositus ad Hospitale S. Catherini in Ploczka*). Prawdopodobnie jego darem był także tom homilii zebranych przez Alkuina (Kolonia 1539). Na egzemplarzu warszawskim obok roku 1543 dopisano imię Ambroży.

Drugi zapis potwierdzający donację testamentową pochodzi ze wspomnianego już pierwszego tomu *Summy* św. Tomasza z Akwinu. Darczyńcą był w tym przypadku *Honorabilis* Jan Paluczki – mansonarz kościoła Najświętszej Marii Panny w Sierpcu (wówczas Sieprecz), syn notariusza sierpeckiego; w zamian prosił o modlitwę – *oretur pro eo ipso*. Nie wiadomo, ile woluminów *Summy* ofiarował, do dziś przetrwały trzy (1, 3, 5). Wspomniany tom *Summy* nosi także zapis z 1600 roku, związany z Michałem z Tupadł, który w tymże roku został wyświęcony przez biskupa Wojciecha Baranowskiego³¹. Na prośbę proboszcza i radnych został przez Jana Górskiego, archidiacona i oficjała płockiego, przeznaczony do głoszenia słowa Bożego. Będąc kaznodzieją, często korzystał z kościelnej biblioteki. Zgromadził ponadto własny pokaźny księgozbiór.

Być może dar stanowiły także dzieła: *Loci communes* Konrada Klinga oraz *Wulgata* z *Chronografią* Euzebiusza. Pierwsza podpisana jest imieniem Walentego Peszyńskiego (v. Peszeński, v. Pęszyński) z rodu Cholewów, kanonika katedralnego, penitencjarza³². Druga księga za-

³⁰ W biografii umieszczonym w *Polskim słowniku biograficznym* Ambroży jest błędnie uznany za brata Jana Alantsee (zm. przed 1553). Zob. J. Lachs, *Alantsee Jan (1556–1626)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 1, Kraków 1935, s. 42. Zmiany w biografii sugerował A. Gieysztor, zob. *Dzieje Płocka*, s. 148–150, 161.

³¹ M. M. Grzybowski, op. cit., s. 53.

³² Nazwisko Peszyńskiego pojawia się kilkakrotnie w aktach wizytacyjnych. Występował tam m.in. jako świadek w sprawie opata z Czerwińska w 1593 r. Zob. AWSDP, nr 1, Akta wizytacji wewnętrznej, k. 126. Nazwisko Pęszyński (vel. Peszyński,

wiera notkę umieszczoną na przedostatniej stronie: *Commendo tibi Lector Animam Secularis Clerici Borome* [słowo dopisano inną ręką i skreślono] *Caroli Mirecki Anno D. 1789*. Karol Mirecki był proboszczem parafii w latach 1809–1821. Urodził się w 1767 roku w Płocku i tam uczęszczał do szkoły. W 1789 roku (data wpisu do książki) wstąpił do seminarium, które ukończył w roku 1791³³.

Książki kupowano zapewne w Płocku dzięki kontaktom introli-gatora Wojciecha Książnika z poznańskim księgarzem Janem Patru-sem³⁴. W połowie XVI wieku do miasta przybywali również inni księ-garze poznańscy, a także, co niepokoiło władze kościelne, pojawiali się przybysze z Niemiec, przywożąc literaturę reformacyjną.

Księgozbiór biblioteki według spisu z 1775 roku

Oprócz wspomnianych sześciu ksiąg rękopiśmiennych z archiwum wizytacja wymienia księgi z biblioteki kolegiackiej w sporządzonym wówczas *Regestrum librorum conscriptorum ecclesiae Collegiatae Plocensis*³⁵. Na pięciu stronach (30 v–33 r) podano 178 pozycji. Spis nie jest numerowany. Pierwsze dwa wymienione dzieła to: średniowieczna (*gotico charaktere*) *liber* na pergaminie, zawierająca inwitalia i antyfony, niestety *non sine defectus*, i *Bibliarium liber magnus* na papierze. Obie księgi posiadały solidne oprawy i żelazne okucia – *ferro circumdictus*. Prawdopodobnie te dzieła wspominał biskup Nowowiejski w swojej monografii. Biblię uważał za zaginioną, a antyfonarz miał znajdować się w miejscowym Muzeum Diecezjalnym.

Określenie *gotico charaktere* pojawia się przy pięciu innych dziełach, m.in. kolejnej Biblii, księdze teologicznej, Ewangelii św. Mate-

Peszeński) z rodu Cholewów pojawia się u Niesieckiego, Uruskiego i w *Polskiej encyklopedii szlacheckiej*, t. 9, Warszawa 1937.

³³ M. M. Grzybowski, op. cit., s. 135–136.

³⁴ *Dzieje Płocka*, s. 67–68.

³⁵ ADP, Akta wizytacji Kościoła parafialnego św. Bartłomieja w Płocku w 1775 r. Biblioteka, k. 30 v–33. Spis ten opublikował w cytowanej już monografii poświęconej parafii św. Bartłomieja M. M. Grzybowski, op. cit., s. 90–95.

usza, księdze z zakresu prawa. Dwa kolejne woluminy – dekrety i dzieło z zakresu prawa Franciszka Nigra – zaopatrzone były, według zapisów, w mosiężne okucia (*aurichalco circumdatus*, *aurichalco obductus*). Cztery inne księgi posiadają określenie *scriptus*. W sumie rękopisów było w tym zbiorze przynajmniej 11. Interesujące są także noty dotyczące stanu zachowania ksiąg: przy trzynastu pojawiają się określenia: *sine principio et fine*, *sine carent*, *bez komparatury* i *początku*, *laceratus*, *non tota*, *bez oprawy*.

Zapisy odnoszące się do dzieł są bardzo lakoniczne. Łączą na ogół elementy tytułu i nazw autorów, np. *De gestis Christi Domini Simonis de Cassia* lub *Prologus Hieronimi in Psalterium*. W przypadku wielokrotnie wznawianych utworów nie pozwala to na ustalenie miejsca i roku wydania oraz drukarza. Czasem, gdy mamy do czynienia z bardzo popularnymi dziełami, nie były podawane nawet nazwiska autorów. Dotyczyło to dzieł Hozjusza: *Confutatio prolegomenon Brentii* czy *Confessio fidei catholicae*. Gdy jednak utworów o takim lub zbliżonym tytule było wiele, jak to się zdarzało w przypadku kazań czy egzegezy biblijnej, wskazanie autora dzieła jest bardzo trudne. Zresztą sam zapis tytułów również stwarza problemy. Często określana była w przybliżeniu tylko główna tematyka dzieła, np. *Liber de sacramentis* bądź *Practica judicialis*. Niekiedy podany tytuł jest w rzeczywistości tylko jego fragmentem.

Wobec braku informacji o miejscach wydania w wielu przypadkach możemy jedynie domniemywać, kiedy i gdzie książka została opublikowana. Przybliżona identyfikacja pozwala jednakże wysnuć wnioski, że księgozbiór stanowiły druki z XVI i początków XVII wieku, brak bowiem w inwentarzu dzieł popularnych w późniejszym okresie³⁶. Nie pojawiają się również w spisie nazwiska autorów, których twórczość przypada na XVII–XVIII wiek i których obecność byłaby obowiązkowa w księgozbiornie powiększanym np. w drugiej połowie

³⁶ Prawdopodobnie pierwotnie w zbiorze były inkunabuły, jednak nie zachowały się.

XVIII stulecia. Dowodzi to, że najlepsze lata tej biblioteki to nie czasy obecności w kościele św. Bartłomieja kapituły, ale okres wcześniejszy. Kolegiata za czasu bytności w kościele św. Michała nie zgromadziła znaczącego księgozbioru. Ten fakt potwierdzałby brak wzmianek o księgach podczas przeprowadzki. Woluminy znajdujące się w parafii użytkowane były przez członków kapituły i wtedy najprawdopodobniej dokonano wpisów własnościowych. W następnym okresie ranga kolegiaty przypuszczalnie uległa obniżeniu, a zbiory archiwalne i biblioteczne przejęte wraz z parafią nie powiększały się, pozostając bez należytej opieki.

Większość pozycji bibliotecznych stanowią druki popularne, wielokrotnie wznawiane. Niemal wszystkie zachowane w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie pozycje ukazały się w oficynach kolońskich. Oprócz tego mamy dzieło Jana Chryzostoma z drukarni w Bazylei, a także trzy tomy *Summy* św. Tomasza pochodzące z Wenecji. Trzeba jednakże pamiętać, że były to księgi cenniejsze, specjalnie wybrane przez Lindego.

Analizując spis, dostrzega się obecność dzieł wyłącznie w języku łacińskim, które poza nielicznymi wyjątkami ukazały się poza granicami Polski. Rodzimych autorów także jest niewielu: Hozjusz, Szymon Stanisław Makowski i Walenty Wróbel z Poznania.

Charakterystyka treściowa

Przedstawienie zawartości biblioteki w kościele św. Bartłomieja wymagało szczegółowej analizy spisu z 1775 roku i książek zachowanych w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie. Przyjęty treściowy podział księgozbioru uwzględnia najważniejsze działy ówczesnego piśmiennictwa i zgodny jest z klasyfikacją przyjmowaną w tego typu opracowaniach. Tradycyjnie na pierwszym miejscu znalazł się dział Biblii wraz z komentarzami. Dalej uwzględniono pisma ojców Kościoła i dzieła teologiczne reprezentowane przez pisma autorów scholastycznych, ascetycznych, jak i pisarzy polemicznych. Następną grupę stanowią

pisma z zakresu teologii praktycznej, tj. moralnej, oraz kaznodziejstwa i liturgii. Kolejne działy, czyli literatura historiograficzna i filozofia, są raczej skromne. Zabrakło tu niektórych uznanych autorów, takich jak Boecjusz z Dacji czy Jan Duns Szkot. Natomiast do bardziej rozbudowanych zaliczyć należy grupę tekstów prawniczych. Nie ma w tym nic dziwnego, ponieważ pisma tego typu były przydatne w prowadzeniu parafii, a wręcz niezbędne w zgromadzeniu o takiej funkcji, jaką pełniła kapituła kolegiacka. Różnorodność dzieł autorów starożytnych wynikała z nowożytnego zainteresowania dawnym piśmiennictwem. Zupełnie brak za to w księgozbiorze dzieł z zakresu medycyny, a dzieła nauk przyrodniczych reprezentowany jest w zasadzie jedynie przez trzy, raczej przypadkowe prace.

BIBLISTYKA. Charakterystykę treściową książek użytkowanych w parafii i kolegiacie zacząć należy od szeroko rozumianej literatury biblijnej. Zajmowała ona z reguły największe miejsca w bibliotekach kościelnych, co wynikało z roli i funkcji Biblii. Odniesienia do Pisma Świętego stanowiły także podstawę rozwoju następnych dziedzin, tj. teologii, liturgii i kaznodziejstwa. W zbiorze płockim znajdowało się pięć egzemplarzy Biblii, w tym dwa rękopiśmienne, być może będące załączkiem księgozbioru, a także fragmenty Nowego Testamentu – Ewangelia św. Mateusza (również w rękopisie) oraz Dzieje Apostolskie. Na uwagę zasługuje zachowany i rzadko spotykany w bibliotekach egzemplarz (Kolonja 1530) *Wulgaty* wraz z *Chronografią* Euzebiusza z Cezarei (zm. 370)³⁷. Bogata literatura egzegetyczna, której zadaniem było ułatwienie zrozumienia i przyswojenie treści Biblii, stanowiła trzon każdego księgozbioru kościelnego. W tym zakresie do podstawowego kanonu należały dzieła św. Hieronima (345–420), w bibliotece reprezentowane przez wstęp do Księgi Jeremiasza oraz do Księgi Psalmów. Z późniejszych tekstów zachował się prolog biskupa Antoniego Florentinusa (zm. 1459)³⁸. Trudno natomiast ustalić

³⁷ Zob. dalej Aneks.

³⁸ Być może wydanie kolońskie przed 1472 r. Zob. HAB.

jeszcze jednego autora wstępu do Biblii. Być może był to św. Hieronim lub Mikołaj z Lyry (1270–1349). W księgozbiornie znajdowały się ponadto bliżej nieokreślone objaśnienia do listów apostołskich oraz *Postilla* katolickiego pisarza polemicznego, konwertyty Grzegorza Vicellusa (1501–1573)³⁹.

Tematykę biblijną reprezentuje historia Jezusa, tj. *Expositio super totum corpus evangeliorum sive de gestis Domini Salvatoris*, opracowana na podstawie czterech Ewangelii przez augustianina Szymona de Cassia (ok. 1290–1348)⁴⁰. Jest to zachowane do dziś wydanie kolońskie Euchariusza Cervicornusa z 1540 roku. Natomiast opracowaniem z zakresu biblijnej literatury leksykograficznej było dzieło *Virtutum vitorumque exempla ex sacra scriptura excerpta*, prawdopodobnie autorstwa patriarchy jerozolimskiego Mikołaja z Hanapis (zm. 1291), twórcy dzieł moralno-teologicznych i kaznodziejskich⁴¹, bądź też Hugona de Saint-Cher (ok. 1190–1263)⁴². Podobny charakter miała praca *Resolutio singulorum capitulum in Biblia*. Być może dzieło opisane w inwentarzu jako *Tabula figurorum Bibliae* to kilkakrotnie publikowane *Figurae Bibliorum* augustianina Antoniego Rampegolusa (ok. 1360–1423)⁴³. Trudno natomiast ustalić autorów następujących dzieł opisanych w inwentarzu: *Enarrationes in Evangelia*, *Argumenta in Evangelia* czy *Articulus in Joannem*.

TEOLOGIA. W dziale tym literatura patrystyczna była dość skromna. Biblioteka posiadała jedynie listy św. Ambrożego, listy św. Hieronima *contra hereses*, a także jeden z tomów zbiorowego wydania dzieł Jana Chryzostoma⁴⁴. Teologię okresu scholastyki reprezentowała natomiast *Suma teologiczna* św. Tomasza z Akwinu, uznana przez Nowowiejskiego za godniejszą uwagi. Z wydania weneckiego Giuntów

³⁹ Np. Kolonia 1545. Zob. HAB.

⁴⁰ Zob. Aneks.

⁴¹ Wenecja 1538 lub Paryż 1574. Zob. Graesse 3, 206.

⁴² Wenecja 1556? Zob. HAB.

⁴³ Kilka wydań jeszcze w XV w. Zob. HAB.

⁴⁴ Zob. Aneks, poz. 8.

z 1546 roku do dziś zachowały się trzy tomy⁴⁵ (spis z 1775 r. notował cztery). Pod tytułem *Liber spiritum de virtutibus tractans* kryje się zapewne dzieło Alberta Wielkiego (1193–1280) *Tractatus qui appellatur paradisus anime*⁴⁶, niestety już wówczas *sine principio et fine ac operatorio*.

Z późniejszych dzieł teologicznych w bibliotece kolegiackiej znajdowała się *Summa de casibus conscientiae* błogosławionego franciszkanina, teologa moralnego Angela Carletiego di Chivassa (1411–1495)⁴⁷. Dzieło to, poruszające oprócz zagadnień moralnych także niektóre problemy prawa kanonicznego, znane później jako *Summa Angelica*, opublikowane po raz pierwszy w 1476 roku, miało wiele wydań. Kwestie moralne wykładano także, opierając się na dekalogu (*Explanatio Decalogi*)⁴⁸. Takim komentarzem autorstwa Szymona Stanisława Makowskiego (zm. 1683), profesora teologii w Krakowie, dysponowała też płocka libraria. Kolejne dzieło reprezentujące tę dziedzinę, zatytułowane *De justificatione homini*, opracowane zostało przez Johanna Hoecka⁴⁹. Popularnością w tym czasie cieszył się także podręcznik *Summa Rosellae de casibus conscientiae* florentyńczyka, franciszkanina Jana Chrzyciela Trovamali (1483–1494). Jeszcze w XV wieku miał on wiele wydań, m.in. ukazał się dwukrotnie w oficynie Antona Kobergera⁵⁰. W tym samym czasie wydane były też najprawdopodobniej dzieła: *Summa de ecclesiastica potestate*⁵¹ teologa Augustyna (Triumphusa) z Ancony (zm. 1328) oraz *Epistola de Sanctis* Dionizego Kartuza (ok. 1402–1471) łączącego zainteresowania scholastyczne i mistyczne. Bardzo często spotykane były w bibliotekach renesansowych dzieła Bernarda de Busta (1450–1500). W Płocku znalazł się jego słynny różaniec *Mariale eximii viri*⁵² i jeszcze jedna jego praca,

⁴⁵ Ibidem, poz. 9.

⁴⁶ Kolonia 1498? Zob. HAB.

⁴⁷ Wenecja 1487? Zob. HAB.

⁴⁸ Kraków 1682? Zob. E 22, 58.

⁴⁹ Frankfurt 1551? Zob. HAB.

⁵⁰ Zob. L. Hain, *Repertorium bibliographicum*, t. 4, Milan 1966, s. 256–257.

⁵¹ Augsburg 1473? Zob. HAB.

⁵² Hagenau 1513? Zob. HAB.

określona jako *Liber spiritualis*. Dzieł nazywanych *spiritualis*, służących cnotliwemu życiu, spotykamy w spisie więcej. Wymienione są także: *Liber spiritualis alphabetum titulatus*, *Liber spiritualis de sacram ac resurrectione Christi Domini*, *Tractatus de negotiis spiritum*. Dalej wspomniano pracę węgierskiego teologa i kaznodziei Pelbarta de Themeswara (ok. 1435–1504) *Stellarium coronae benedictae Mariae virginis*, popularną, więc reprezentowaną przez wiele wydań⁵³.

Czas reformacyjny zaznaczył się w bibliotece obecnością dzieła *Loci communes theologici pro ecclesia catholice* Konrada Klinga (ok. 1483–1556)⁵⁴, duchowego przywódcy niemieckiego Kościoła w walce z reformacją, a także dwoma głośnymi dziełami Stanisława Hozjusza (1504–1579), biskupa warmińskiego. Pierwsze to słynne w całej Europie, wielokrotnie wznawiane, występujące w obronie prawd wiary *Confessio fidei catholicae*. Drugie, *Confutatio prolegomenon Brentii*, opublikowane w Paryżu w 1560 roku, to polemika powstała pod wpływem działalności luterańskiego teologa Jana Brenza (1499–1570). Z czasów sporów religijnych pochodzi też głośna rozprawa *Destructio Cabalae seu cabalisticae perfidiae* Jakuba z Hoogstraten (ok. 1460–1527), polemisty i inkwizytora papieskiego⁵⁵. W dziele tym Hoogstraten występował przeciwko poglądom reprezentowanym przez Jana Reuchlina. Z kolei pod tytułem *Propugnaculum Ecclesiae adversus varias sectas* kryje się zapewne dzieło bibliisty i kaznodziei, profesora Akademii Krakowskiej Walentego Wróbla z Poznania zwanego Passer lub Passerinus (ok. 1475–1537), opublikowane w Lipsku przez Melchiora Lotthera w 1536 roku⁵⁶. Twórczość profesorów krakowskich reprezentowała także praca *Epithoma conclusionum theologicalium*⁵⁷. Autorem tego podręcznika, stanowiącego zbiór sentencji Piotra Lombarda, był Michał Falkener z Wrocławia, dziekan

⁵³ Np. Lyon 1514? Zob. HAB.

⁵⁴ Zob. Aneks, poz. 5.

⁵⁵ Być może w wydaniu kolońskim z 1519 r. Zob. HAB.

⁵⁶ Zob. E 33, 366.

⁵⁷ Kraków 1521? Zob. E 21, 398.

kolegiaty św. Floriana na Kleparzu, teolog i hymnolog. Niezwykle trudno ustalić natomiast autorstwo dzieł, których tytuły były bardzo lakoniczne i popularne, np. *Liber gotice scriptus theologiae*, *Liber theologus* lub *Questiones theologiae* czy *Questiones ecclesiastice*. Kolejnych dzieł z tej dziedziny, tj. *Liber theologus de fide, spe, charitate ac Domini Spiritus Sancti* oraz rękopisu *De gratia Sancti Spiritus*, nie udało się oznaczyć.

Być może do inkunabułów zaliczał się druk komentarzy Jana Beckenhauba (ok. 1440–1491) *Tabula super libros sententiarum cum Bonaventura*. Byłoby to wówczas wydanie z oficyny Kobergera w Norymberdze sprzed 1494 roku. Ostatni druk to *Epistolarum libri sexdecim* włoskiego humanisty, kardynała Jakuba Sadoleta⁵⁸.

LITERATURA KAZNODZIEJSKA. Wiele znajdujących się w bibliotece kolegiackiej kazań nie miało w spisie podanego autora. Spotykamy tu siedem pozycji scharakteryzowanych jako: homilie na niedziele, homilie na niedziele i święta, homilie ewangeliczne na niedziele całego roku, mowy niedzielne. Biblioteka dysponowała ponadto utworami stanowiącymi wykład Pisma Świętego w formie przystępnej dla wiernych, czyli *conciones* (in *Evangelia et Epistolas*) oraz *sermones*, wygłaszanymi dla obrony tez teologicznych⁵⁹. W tym ostatnim przypadku były to *Sermones in Evangelia* i *Sermones quadragesimales* (być może Antoniego de Vercellisa, zm. 1483).

Literaturę kaznodziejską reprezentują utwory zebrane przez Alkuina (730–804)⁶⁰, a także homilie na niedziele i święta jego ucznia Haymo (Haimo), biskupa Halberstadt (ok. 778–853). Wśród późniejszej literatury homiletycznej opartej na motywach biblijnych znalazły się *Sermones quadragesimales* Alberta z Padwy (Patavinus, ok. 1269–1323). W XVI wieku popularne były kazania Henryka Helma z Halberstadt (zm. ok. 1560). Jego *Homiliarum in epistolas et evangelia de*

⁵⁸ Może Kolonia 1554. Zob. HAB.

⁵⁹ Zob. szerzej S. Wielgus, *Obca literatura biblijna w średniowiecznej Polsce*, Lublin 1990, s. 16–17.

⁶⁰ Zob. Aneks, poz. 1.

sanctis reprezentowało być może paryskie wydanie z 1557 roku. Do równie często spotykanych należały kazania biskupa Fryderyka Nausea (1496–1552) zwanego *Blancicampianus*⁶¹. W tym zbiorze znalazło się ponadto dzieło wspomnianego Bernarda de Busta. Były to często goszczące w ówczesnych bibliotekach kościelnych szkice kaznodziejskie *Rosarium sermonum praedicabilium ad faciliorem*⁶².

Z kolei niewątpliwą pomocą przy układaniu kazań były księgi wypisów z różnych autorów, określane jako: *prologus auctoris ad concione serviens* czy *versiculi de sanctis varii*. Natomiast w przygotowaniu człowieka do ostatniej drogi pomagać miały duchownym *Sermones Reiser auth. de vita christiana ac dispositione ad mortem*.

LITURGIKA. Oprócz księgi zawierającej inwitoria i antyfony w bibliotece obecne były także inne służące sprawowaniu liturgii, zawierające porządek odprawiania mszy, modlitwy ceremonialne do użytku kościelnego, księgi poświęcone sakramentom, z lekcjami i Ewangeliami, m.in.: *Expositio precum ac ceremoniarum quaerum usus in ecclesia*, *De sanctissimo sacrificio missae*, a także: *De sacramentis ecclesiae* (prawdopodobnie biskupa i kaznodziei na dworze wiedeńskim Fryderyka Grawego zwanego Nausea), *Liber de sacramentis* oraz księgi opisujące sakrament chrztu i bierzmowania. Była również bliżej nieokreślona *Agenda* z uszkodzonym początkiem. Znaczną grupę stanowiły dzieła pisane na użytek spowiedników, m.in.: *Manuale confessariorum* (może dominikanina Jana Nidera, 1380–1438), *Liber spiritalis arte et post confessionem adorta*, *De confessore ac poenitentiae*.

Nie mogło zabraknąć w zbiorze podstawowego dzieła średnio-wiecznego – *Rationale divinorum officiorum*, będącego kompendium wiedzy z zakresu liturgiki. Jego autorem był Wilhelm Durand (ok. 1230–1296), biskup Mende, kanonista i liturgista. Prawdopodobnie kanonicy posiadali jeszcze jedno jego dzieło, mianowicie *Quaecunque in ecclesiasticis officiis, rebus ac ornamentis consistunt*. Obecne były dwa

⁶¹ Np. Kolonia 1535. Zob. HAB.

⁶² Może Wenecja 1498. Zob. Graesse 1, 582.

katechizmy: rzymski i dla parafii – *Catechismus Romanus* i *Catechismus ad parochos*.

HISTORIOGRAFIA KOŚCIELNA I ŚWIECKA. Dzieła historyczne nie były liczne w płockiej bibliotece. Zabrakło najbardziej znanego utworu – *Historia Ecclesiastica* Euzebiusza z Cezarei. Znalazła się natomiast kontynuacja tego dzieła doprowadzona do 439 roku przez Sokratesa Scholastyka (ok. 380–440). Zbiór kolegiacki zawierał też prace późniejsze, m.in. *Episcopi historiae* włoskiego historyka Pawła Giovia zwanego Novocomensis (1483–1552)⁶³ oraz dzieło historyczne, którego autorstwo długi czas przypisywane było Janowi Taulerowi (1300–1361) – dominikaninowi, kaznodziei, mistykowi, uczniowi Mistrza Eckharta. W rzeczywistości autorem był pozostający w kręgu mistyków, współczesny Eckhartowi Rulman Merswin, bankier strasburski. Z kolei pod tytułem *Rerum transilvanicarum* kryje się być może traktat Andrzeja Veressa *Fontes rerum Transilvanicarum. Epistolae et acta Jesuitarum Transilvaniae temporibus principum Bathory*.

W księgozbiórce płockim literatura hagiograficzna była skromna. Inwentarz wymienia jedynie biografie świętych szwedzkich *Vitae sanctorum Sueconcte*. Być może było to dzieło św. Jana Vastoviusa Gothusa (zm. 1642) *Vitis Aquilonia seu vitae sanctorum qui Scandinaviam ac praesentium regna Gothorum Sueoumque... regni Sveo-Gothici*⁶⁴. Inwentarz podaje również żywot św. Stanisława – *Vita sancti Stanislai episcopi cracoviensis*, najprawdopodobniej opracowany przez Jana Długosza⁶⁵, oraz łacińską księgę żywotów świętych – *Liber Vitae Sanctorum latinus nr 1*.

FILOZOFIA. Do kanonu dzieł z zakresu filozofii w ówczesnych księgozbiórach kościelnych należały pisma Arystotelesa (384–322 r. p.n.e). Choć poza wyborem sentencji z jego pism, tj. *Auctoritates Aristotelis* (być może w lipskim wydaniu z 1503 r.), brak w zbiorze ksiąg jego autorstwa, to znalazły się tu trzy prace nawiązujące do jego

⁶³ W wydaniu weneckim z 1553 r.? Zob. HAB.

⁶⁴ Kolonia 1623? Zob. BM 25, 1134, 752.

⁶⁵ Kraków 1510? Zob. E 15, 245.

twórczości. Pierwszy komentarz dotyczył dzieła z zakresu filozofii przyrody *O powstawaniu i ginięciu*. Autorem w tym przypadku mógł być Jan Philoponos (490–570) lub Aegidius Romanus (ok. 1247–1316). Popularność klasycznych dzieł znalazła również potwierdzenie w obecności w księgozbiornicy pracy greckiego filozofa Porfiriusza (ok. 233–309). Jego komentarze filozoficzne do *Kategorii* Arystotelesa, zachowane w formie pytań i odpowiedzi, stanowiły jedyny znany do średniowiecza tekst starożytny z dziedziny logiki. Kolejne wymienione w inwentarzu dzieła filozoficzne nie ma autora, podobnie jak dwa inne poświęcone dialektyce. Najślynniejszym twórcą kompendium wiedzy logicznej (zwanej także dialektyką) w wiekach średnich był Piotr Hiszpan, późniejszy Jan XXI (1215?–1277). Jego *Summulae logicales*⁶⁶ należało do dzieł podstawowych w księgozbiornicy o charakterze naukowym i także było obecne w bibliotece plockiej.

PRAWO. Zarówno w bibliotekach parafialnych, jak i kolegiackich dzieła z zakresu prawa stanowiły na ogół znaczną część księgozbiornicy. Były one niezbędne dla prowadzenia parafii, a tym bardziej dla rozpatrywania spraw związanych z Kościołem w bibliotekach kolegiackich (trzeba przy tej okazji przypomnieć, że kolegiata plocka własnych statutów nie posiadała). Na pierwszym miejscu pod względem liczby egzemplarzy, w tym przypadku pięciu, znajdował się skodyfikowany w 534 roku za cesarza Justyniana Wielkiego (Iustinianus Flavius, 527–565) zbiór prawa rzymskiego, czyli *Corpus iuris civilis* reprezentowany przez zbiór konstytucji cesarskich od czasów Hadriana, jak również najobszerniejszą część kodyfikacji prawa – *Digesta*. Nieco wcześniejszą proveniencję ma *Lex Salica* (prawo salickie), czyli zwyczajowe prawo Franków spisane za czasów króla Chlodwiga (rządził w latach 481–511). Zbiór ten, napisany po łacinie, dotyczył zwyczajów sądowych, przestępstw i kar, a także odszkodowań. Kolejnym reprezentantem prawa cywilnego była księga *De statu politico seu civili libri sex*⁶⁷.

⁶⁶ Lipsk 1505? Zob. HAB.

⁶⁷ Np. Frankfurt 1617. Zob. HAB.

Wśród dzieł z zakresu prawodawstwa karnego najczęściej spotykane było *Praxis rerum criminalium* Jodoka Damhoudera (1507–1581)⁶⁸ i *Practica causarum criminalium* Ludwika Careriusa (zm. 1560). W bibliotece płockiej znajdował się też egzemplarz prawa magdeburskiego oraz objaśnienia prawa małżeńskiego i posagowego – *Tractatus de iure connubiorum, et dotium ad praxis forensem accomodatus*, być może autorstwa Joachima z Beust (1522–1597)⁶⁹.

Wśród kilku ksiąg ogólnie scharakteryzowanych jako *liber legum* czy *liber iuris* znalazły się dzieła Piotra Ferratiego (1170–1241) oraz Franciszka Nigra (1500–1563), prawnika, profesora na uniwersytecie w Lotaryngii. Bardziej ogólny charakter miały dzieła: *Syntagma iuris universi*, prawdopodobnie autorstwa Piotra Gregoriusa „Tolosanusa” (1540–1617)⁷⁰, *Consiliorum seu responsorum iuris ... centuria* Hieronima Schurpffa (1481–1554)⁷¹ oraz *De iustitia et iure libri decem* Dominga de Sota (1494–1560)⁷².

Co zrozumiałe, w librarii więcej było dzieł z zakresu prawa kościelnego. Nie mogło zabraknąć zebranych w połowie XII wieku przez Gracjana (zm. ok. 1169), profesora prawa kanonicznego w Bolonii, przepisów prawa kościelnego – *Concordantia discordantium* nazywanych później *Decretum Gratiani*⁷³. Na osobną uwagę zasługują „klementyny” – urzędowy zbiór praw zebranych przez papieża Klementa V w początku XIV wieku oraz księga komentarzy do tego zbioru autorstwa Piotra z Ancheranu (1330–1416), pisarza i kanonika w Sienie. Obecne były też dekrety papieża Grzegorza IX⁷⁴. Ze zbiorów ustaw znalazły się tu jedynie bliżej nieokreślone konstytucje synodalne oraz konstytucje synodalne gnieźnieńskie. Z diecezją gnieźnieńską

⁶⁸ Antwerpia 1554. Zob. Graesse 2, 322.

⁶⁹ Lipsk 1592? Zob. HAB.

⁷⁰ Lyon 1587? Zob. HAB.

⁷¹ Frankfurt 1545? Zob. HAB.

⁷² Być może wydanie pochodzące z Salamanki z 1556 r.

⁷³ Mnóstwo wydań, np. wczesne norymberskie Antona Kobergera z 1493 r.

⁷⁴ Być może Bazylea: Amorbachius, Peter, Froeben 1511.

związane były przepisy prawno-liturgiczne dotyczące ceremonii kościelnych. Do dzieł, których obecność w bibliotece kapitulnej była niezbędna, należały prace poświęcone wyborowi władz kościelnych. W Płocku reprezentowało je *Ordo eligendi pontificis* Augustyna Patriciususa (1496)⁷⁵ i bliżej nieokreślona księga *De electionibus praelatorum*. Komentarze prawa reprezentowało dzieło Bartłomieja Carranza (1503–1576) *Summa omnium conciliorum, a Sancto Petro usque ad Pium quartum pontificem*⁷⁶.

Utrudnione jest ustalenie autorstwa i czasu wydania dzieł opisanych lakonicznie jako: praktyka prawna, prawo cywilne. Księgi te, podobnie jak podręcznik do nauki prawa, zbiory przepisów i formuł do prowadzenia spraw sądowych, jak również instrukcje kancelarii papieskiej czy prawo w parafii miały stanowić pomoc praktyczną w działalności kolegiaty.

LITERATURA STAROŻYTNA. Ze względu na swoją obfitość w bibliotece płockiej literatura starożytna zasługuje na szczególną uwagę. Oprócz filozoficznych dzieł Porfiriusza i Arystotelesa, wraz z ich późniejszymi komentarzami, w zbiorze znajdowały się również: mowa obronna Cycerona z 52 r. p.n.e. (w obronie trybuna Milona), a także słynne dzieło geograficzne *De chorographia*⁷⁷ Pomponiusza Meli z Hiszpanii (żyjącego w I w. n.e.). Obszernie reprezentowana była literatura historyczna. Inwentarz wymienia m.in. Liwiusza z Patawium (Patawinus, 59 r. p.n.e.–17 r. n.e.), autora wielkiego dzieła *Od założenia Rzymu*⁷⁸, z którego średniowieczni czerpali wiedzę o czasach starożytnych. Dalej spotykamy Geliusza (Aulus Gellius, 130–180), rzymskiego gramatyka i autora poczytnych *Nocy attyckich*, zawierających oprócz mnogości cytatów spostrzeżenia literackie, filozoficzne, historyczne. Później wymienione są: dzieło Tacyta, a także Justyna (Marcus Iunianus Iustinus), historyka rzymskiego z II wieku. Twórczość starożyt-

⁷⁵ Tubingae 1556? Zob. HAB.

⁷⁶ Antwerpia 1569? Zob. HAB.

⁷⁷ Może wiedeńskie wydanie Hieronima Wietora z 1512 r.? Zob. HAB.

⁷⁸ Bazylea 1543? Zob. HAB.

nych reprezentują też: dzieło z zakresu historii powszechnej Pompejusza Trogusa *Scriptores Historiae Augustae* – skrót historii powszechnej i praca zbiorowa historyków starożytnych obejmująca żywoty cesarzy (powstała prawdopodobnie na przełomie IV i V w.), Pliniusza, pisarza i uczonego rzymskiego *Historia naturalis* – wielkie dzieło o charakterze encyklopedycznym, Horacego *Sermonum eloquia* oraz Seneki *Listy do Lucyliusza*.

JĘZYKOZNAWSTWO. RETORYKA. Do tego działu zaliczyć można jedynie kilka dzieł. Ze znakomitych publikacji renesansowych znalazły się: *Elegantiarum latinae linguae libri sex*⁷⁹ Wawrzyńca Valla (1405–1457), a także *Eleganze insieme con la copia della lingua Toscana e Latina* (Wenecja 1559 lub 1579) Aldusa Manutiusa (1547–1597). Dla potrzeb kształcenia niezbędne były także podręczniki z zakresu retoryki, jak i słowniki języków obcych. Te ostatnie w inwentarzu wyszczególnione zostały pod jedną pozycją – nr 155. One jedyne posiadają polskojęzyczny zapis: *Wokabuly francuskie, hiszpańskie i niemieckie*. Oprócz tego biblioteka dysponowała książką Henryka Smetiusa (1537–1614) *Prozodya*. Było to popularne i często spotykane w owym czasie dzieło.

NAUKI PRZYRODNICZE. Do ciekawszych i rzadszych wydań należały z pewnością: księga astrologiczna Jana Eschuida – *Summa astrologiae iudicialis de accidentibus mundi*⁸⁰ oraz *Tabulae directionum perfectionumque* (może wydana w Augsburgu przez Erharda Ratdolta, 1490) Jana Müllera z Królewca (1436–1476). Biblioteka dysponowała ponadto księgą określoną jako *Liber phisicus*.

Podsumowanie

Skąpy materiał źródłowy nie pozwala na pełniejsze przedstawienie biblioteki kapituły kolegiackiej w Płocku. Pomimo poznania w du-

⁷⁹ Moguncja 1529? Zob. HAB.

⁸⁰ Inkunabuł wenecki z 1489 r.? Zob. Graesse 2, 500.

zym stopniu zawartości księgozbioru nie mamy możliwości ustalenia, w jaki sposób był on wzbogacany, jakie było jego oddziaływanie na krąg potencjalnych czytelników i jaką rolę odgrywał w pracy liturgicznej i duszpasterskiej. Z pewnością w momencie swojego rozkwitu, tj. przypuszczalnie w XVI wieku, nie odbiegał poziomem i różnorodnością od innych bibliotek tego typu.

Aneks

Wykaz druków zachowanych w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie⁸¹

[01] Alcuinus Albinus Flaccus

Homiliae, hoc est, sermones sive conciones ad populum, prestantissimorum ecclesiae catholicae doctorum ... in hunc ordinem redactae, et nunc demum ... locupletatae, et ... recognitatae.

Coloniae, ex officina Eucharii Cervicorni, 1539. 2°.

Adams A-643; BUW 192; IA 103.074.

Nieliczne marginalia łac.

Prow.: 1. 1543 *Ambroży alantsee ... 34 Grossis*.

2. *ex libris Eccl[esiae] Parochialis Plocens[is]*.

3. *Liber iste est Eccl[es]ia Parochialis S. Bartholomei intra muros Plocen[s]es*.

4. Biblioteka Cesarskiego Uniwersytetu w Warszawie [sygnatury].

Opr.: deski, sk. cieleca brązowa, wycisk ślepy (XVI w.).

Sygn.: Sd. 602.87.

[02] Biblia

Biblia Iuxta Divi Hieronymi Stridonensis translationem, ... post multas hactenus editiones, non modo ad Hebraeor[um] or Grecorum'q[ue]

⁸¹ Dziękuję p. Marii Bylinowej za wyjaśnienia niektórych wątpliwości dotyczących proveniencji.

fontem, uerum etiam multorum uetustissi morum codicum Latinorum consensum accuratissime castigata ea quidem fide diligentia, ut illa D. Hieronymi editio in hac plane renata uideri possit. Confer, Ivdica, et Frvere. Adiecta Chronographia ex Eusebio alijsq[ue] nonnullis ueterum monumentis selecta, summa breuitate complectens annos ā mundi exordio usq[ue] ad Christi natiuitatem.

Coloniae, ex officina Eucharij Ceruicorni (procurante M. Godfredo Hitorpio), 1530. 2°.

HAB.

Def. br. k. tyt. Chronographia.

Nieliczne marginalia łac. i gr.

Prow.: 1. *Ex Libris Eccle[siae] Par[o]ch[ia]lis Plocens[is].*

2. *Collegiatae Ecclessiae Plocensis.*

3. *Commendo tibi Lector Animam Saecularis Clerici Borome* [słowo dopisano inną ręką i skreślono] *Caroli Mirecki m[anu] p[ro]pria] Anno D. 1789.*

4. *Cela in usum alari ante ea...*

5. Biblioteka Cesarskiego Uniwersytetu w Warszawie [piecz. i sygnatury].

Opr.: deski, sk. cielęca brązowa, wycisk ślepy, radełka, ślady klamer, na okładzinie górnej tytuł: BIBLIA. Def. (XVI w.).

Sygn.: Sd 602.663.

[03] Burchardus (bp. Wormaciensis)

Loci communes congesti cum ex decretorum libris.

Coloniae Agrippinae, apud Ioannem Birkmanum iuniorem, 1560. 2°.

Adams B-3293; HAB.

Sygn.: Sd 602.2352 adl 2.

[04] Simone Fidati da Cascia

De Gestis Domini Salvatoris in quatuor evangelistas libri quindecim...

Coloniam, ex officina Eucharii Ceruicorni, 1540. 2°.

Adams C-858.

Nieliczne marginalia łac.

Prow.: 1. *Ambrosij Alantstii Pr[a]epositi ad Hospital[em] cleric[orum] S. Catharine in ploczka Altarista Eccl[es]i[a]e Cathedr[ali]s Plo-*

c[ensi]s simul et Mansionarius ibid[em] Pro Eccl[es]ia] parr[!] ochialis Bartolomaei datus in gratia co[n]cionatorum Chr[is]ti Dei et eorum usu 1567 Ploczko.

2. *Coll[egiata] Plocens[is].*

Opr.: deski, sk. biała, wycisk ślepy. Def. (XVI w.).

Sygn.: Sd 602.1220.

[05] Clingius Conrad (Kling Konrad)

Loci Communes theologici pro Ecclesia catholica...

Coloniae, apud haeredes Arnoldi Bireckmanni, 1559. 2°.

Adams C-2221; BNF; IA 141.868; BUW3 2464/c.

Na k. ochronnej: *Index capitulorum* [ręka z epoki], nieliczne marginalia.

Prow.: 1. *Anno [zapis wytarty] 158septimo M[an]u p[ro]p[ri]a p[er]scr[ipsi]t.*

2. *Valentinus no[m]i[n]e dicor, cognomi[n]e Cholewa, H[a]eres Pa-szjinskij m[anu] p[ro]p[ri]a.*

3. *Pro usu Ba[...] R[...] P[...] Varsz[aviensis?].*

4. *Coll[egiata] Plocens[is].*

5. Biblioteka Cesarskiego Uniwersytetu w Warszawie [sygnatury].

Opr.: deski, sk. brązowa, wycisk ślepy, ślady klamer, na okładzinie górnej tłocz. tytuł: *LOCI COMUNES [!]*. Def. (XVI w.).

Na obciążeniu dolnym napis: *Loci comunes[!]*.

Sygn.: Sd 602.2351 adl 1.

[06] Dionisius Carthusianus

Epistolarum ac Euangeliorum dominicalium totius anni enarratio, adiunctis homilis et sermonibus variis...: totum hoc opus iuxta primum authoris exemplar... est recognitum: pars prima [-altera].

Coloniae, Pet. Quentel suis impensis excudebat, 1537. 2°.

P. 2 – De sanctis.

Adams D-605; BUW 3197/b; HAB.

Def. brak ostat. k.

Nieliczne marginalia łac.

Prow.: 1. *Eccl[esi]a Par[o]ch[ialis] Plocens[is].*

2. Biblioteka Cesarskiego Uniwersytetu w Warszawie [piecz. i sygnatury].

Opr.: deski, sk. cieleca brązowa, wycisk ślepy, na okładzinie górnej
tytuł: *Postilla D. Dionis. Carthusiani Pars. Secunde* (XVI w.).
Sygn.: Sd 602.977.

[07] Hozjusz Stanisław

Confutatio Prolegomenon Brentii. Secunda ed.
Coloniae, apud Maternum Cholinum, 1560.

Prow.: 1. *Coll[egiata] Plo[censis]*.

2. *Eccles[ia] Parochialis S. Bartho[lomei] Plocens[is]*.

E 18, 283.

Opr.: deski, sk. brązowa, wycisk ślepy, na okładzinie górnej tytuł:
CONTRA BRENCIUM. Def. (XVI w.).

Sygn.: Sd 614.63.

[08] Ioannes Chrysostomus S.

Opera.

Basilae, apud Ioannem Heruagium et Ioannem Erasmium Frobenium,
1539. 2°.

T. 5 in quo Exegematica quaedam, didactica alia, aut Paraenetica, ut ex
catalogo pagellae sequentis facile animaduertes.

Adams C-1516; RUN.

Nieliczne marginalia łac.

Prow.: 1. *Coll[egiata] Plocens[is]*.

2. *Eccl[esi]a Par[o]ch[ialis] Ploc[ensis]*.

Opr.: deski, sk. brązowa, wycisk ślepy, radełka, na okładzinie górnej:
1540 (XVI w.).

Sygn.: Sd 602.1094 [5].

[09] Thomas de Aquino S.

Summa totius theologiae [t. 1–9].

Venetis, apud Franciscum de Franciscis Senensem (apud Iuntas),
1596. 2°.

Adams A-1444; Edit 16.

Tylko t. 1, 3, 5.

P. I. Prima [-tertia] pars.

- Prow.: 1. *Ex libris Jo. Altaris Ploc. [nieczyt.] Coll.B.*
 2. *Librii hi operum D: Thomae pro usu Praedicatorum Verbi Dei in parochiali Eccl[es]ia Plocens[is] Praedican[tium] per Honorabilem Joannem Palucskij Mansionarium Sieprecen[sis] Ei[us]dem Eccl[es]ia testamentaliter legati et donati, ea conditione uti iidem praedicatores. Animam ipsius orationibus fidelium commendent ut orate pro ipso.*
 3. *Ad Laudam Deo Opt[imo] Max[imo] Pro suo Amicorumque usu Venerabilis Joannes Plocen[is] Mansionarius Eccl[es]ia Beatae Mariae in Sieprcz comparavit Cracoviae Anno D[omi]ni 1598 2 Ianuarij.*
 4. *Idem possessor suprap[os]itus eccl[esi]a Par[ochia]l]j Plocen[sis] S. Bartholomaei testamento legavit: ut pro ipsius anima oretur. Anno D. 1600.*
 5. *Michael Tupalstius eiusd[em] Eccl[esi]a Ploc[ensis] indignus concionator.*
 6. *Norb[ertanki] Ploc[kie].*
 7. *Biblioteka Cesarskiego Uniwersytetu w Warszawie [sygnatury].*
- Opr.: deski, sk. brązowa, wycisk ślepy, resztki klamer, na okładzinie górnej tytuł: SUME[!] TOTIUS THEO. D. THOME AQUINAT. TOMUS 1. (XVI w.).
- Sygn.: Sd. 602.2215 (1).
 P. 2 *Secunda secundae...* (apud Iuntas, 1595).
- Prow.: 1. *Coll[egiata] Plocen[sis].*
 2. *Biblioteka Cesarskiego Uniwersytetu w Warszawie [sygnatury].*
- Opr.: deski, sk. brązowa, wycisk ślepy, resztki klamer, na okładzinie górnej tytuł: SUME[!] TOTIUS THEO. D. THOME AQUINAT. TOMUS 3. (XVI w.).
- Sygn.: Sd. 602.2215 (3).
 P. 3 *Tertia pars de sacramentis.*
- Prow.: 1. *Coll[egiata] Ploc[ensis].*
 2. *Biblioteka Cesarskiego Uniwersytetu w Warszawie [sygnatury].*
- Opr.: deski, sk. brązowa, wycisk ślepy, resztki klamer, na okładzinie górnej tytuł: SUME[!] TOTIUS THEO. D. THOME AQUINAT. TOMUS 5. (XVI w.).
- Sygn.: Sd 602.2215 (5).

Die Bibliothek der St. Bartholomäus-Pfarrkirche in Plock

Zusammenfassung

Die Bibliothek der St. Bartholomäus-Pfarrkirche in Plock wurde im 16. Jahrhundert errichtet. In dieser Zeit erlebte sie ihren bedeutenden Aufschwung. Seit der 30er Jahren des 18. Jahrhunderts diente sie der Stiftskirche. Nach der Aufhebung der Stiftskirche im Jahre 1819 wurde die Büchersammlung zerstreut. Bis heute sind in der Bibliothek der Warschauer Universität 10 Bände vorhanden, die hier von S. B. Linde mitgebracht wurden.

Die Autorin des Artikels versuchte anhand der erhaltenen Druckschriften und Protokolle der Kirchenvisitation aus dem Jahre 1775 den Bibliotheksbestand zu rekonstruieren. Es wurde nach früheren Bücherbesitzern geforscht und analysiert, auf welche Weise die Bücher erworben wurden, und was mit ihnen im Laufe der Zeit passierte. Die vorgenommene Teilung der Büchersammlung berücksichtigt die wichtigsten Teilbereiche des damaligen Schrifttums. Die Analyse ergänzt das Verzeichnis der in der Bibliothek der Warschauer Universität erhaltenen Druckschriften.